

Μηχανισμοί σχηματισμού ελληνικών όρων

Μετά τις **Αρχές σχηματισμού όρων** (κατά ISO), οι οποίες περιλαμβάνονται στο Ελληνικό Πρότυπο **ΕΛΟΤ 402 «Ορολογική εργασία – Αρχές και μέθοδοι»** και τις οποίες συνοψίσαμε στο προηγούμενο φύλλο δίνοντας και αντίστοιχα παραδείγματα, σε τούτο το φύλλο θα αναφερθούμε συνοπτικά στα **«Παραδείγματα μηχανισμών σχηματισμού ελληνικών όρων»** που περιγράφονται αναλυτικά στο (εθνικό) Παράρτημα Α του παραπάνω προτύπου και διαγραμματικά με το ακόλουθο **εννοιοδιάγραμμα** όπου αναγράφονται οι **όροι** των εννοιών και απεικονίζονται γραφικά οι **σχέσεις** μεταξύ τους. Τα **αμφίαιχμα βέλη** δηλώνουν **συσχετικές σχέσεις** (δηλ. σχέσεις μη ιεραρχικές) ενώ οι **δενδρικές** διακλαδώσεις δηλώνουν **ειδογονικές σχέσεις** (σχέσεις γένους-είδους) στον κόμβο των οποίων υπάρχει το **γένος** και στα άκρα των κλάδων τα **είδη**.

Καταρχήν διευκρινίζεται ότι με τον όρο **σχηματισμός όρου** καλύπτεται και ο **σχηματισμός ονόματος** γιατί και αυτός υπακούει στους ίδιους κανόνες.

Στην ελληνική, όπως και σε άλλες γλώσσες (π.χ. αγγλική, γαλλική) υπάρχουν τρεις γενικοί τρόποι σχηματισμού όρων:

1. η δημιουργία νέων μορφών (**νεοόρων**)
2. η χρήση υπαρχουσών μορφών και
3. ο διαγλωσσικός δανεισμός.

1. Οι νέες μορφές (νεοόροι) είναι νέες λεξικές οντότητες που δεν υπήρχαν προηγουμένως και αποτελούν είδος νεολογισμού. Τρεις είναι οι κύριοι μηχανισμοί δημιουργίας νέων μορφών: η **παραγωγή**, η **σύνθεση** και η **συντόμευση**.

Η **παραγωγή** δίνει παράγωγους **απλούς όρους**.

Η **σύνθεση** διακρίνεται περαιτέρω στη **σύμπλεξη** (που δίνει **μονολεκτικούς ή πολυλεκτικούς σύμπλοκους όρους**) και στη **σύμμιξη** (που δίνει **συμμείγματα**).

Η **συντόμευση** διακρίνεται περαιτέρω στη δημιουργία **συντομογραφίας, συνοπτικής μορφής, συντετμημένης μορφής, αρκτικολέξου ή ακρωνύμου**.

Παραγωγή

Με την **παραγωγή** σχηματίζονται νέοι **μονολεκτικοί όροι** με την προσθήκη ενός ή περισσότερων **προσφυμάτων**, σε μια **ρίζα** ή σε μια **λέξη**.

Οι όροι που προκύπτουν από την παραγωγή είναι παράγωγες λέξεις από απλές πρωτότυπες λέξεις (**παράγωγα**) ή παράγωγες λέξεις από σύνθετες πρωτότυπες λέξεις (**παρασύνθετα**).

Παραδείγματα

αριθμ(ός)+-ικός = αριθμικός, λογάριθμ(ος)+-ικός = λογαριθμικός

πλινθί(ο)+-ακός = πλινθιακός, πολυπλινθί(ο)+-ακός = πολυπλινθιακός

Σύνθεση

Με τη **σύνθεση** (σύμπλεξη ή σύμμιξη) σχηματίζονται **νέες μορφές** με συνδυασμό δύο ή περισσότερων **λέξεων** ή **λεξικών στοιχείων** που ήδη υπάρχουν. Η **σύνθεση** εδώ αποτελεί γενίκευση της κλασικής **σύνθεσης** της γραμματικής. Στα **σύνθετα** που προκύπτουν από αυτήν τη διεργασία συμπεριλαμβάνονται **μονολεκτικοί σύμπλοκοι όροι** (που είναι τα κλασικά **σύνθετα** ή **πολυσύνθετα** ή **επισύνθετα**), **πολυλεκτικοί (σύμπλοκοι) όροι** και **συμμείγματα**¹.

Παραδείγματα

απλοί όροι (μονολεκτικοί όροι που περιέχουν μία ρίζα):

εργασία, εργασιακός, ψηφίο, ψηφιακός, θάλαμος, μέσο

μονολεκτικοί σύμπλοκοι όροι (μονολεκτικοί όροι που περιέχουν περισσότερες από μία ρίζες):

συνεργασία, ψηφιοσειρά, ημιθάλαμος, πολυμέσα (κλασικά σύνθετα: αποτελούνται από δύο απλά συνθετικά)

¹ Τα **συμμείγματα** σχηματίζονται με δύο διαδοχικές διεργασίες: πρώτα **σύντμηση** και στη συνέχεια **συνένωση**. Το μειονέκτημα των συμμειγμάτων είναι ότι εμποδίζουν τη διαφανή και αναμφίσημη πρόσβαση στα **χαρακτηριστικά** της έννοιας.

ωτορινολαρυγγολόγος (πολυσύνθετο: αποτελείται από περισσότερα των δύο απλά συνθετικά):

διασυνεργασία, ψηφιοανάλυση, παθολογοανατόμος (επισύνθετα: αποτελούνται από δύο συνθετικά από τα οποία τουλάχιστον το ένα είναι ήδη κλασικό σύνθετο ή πολυσύνθετο):

πολυλεκτικοί (σύμπλοκοι) όροι:

επιστημονική εργασία, ανοιχτός τηλεφωνικός θάλαμος, μέσο κυματικής διάδοσης

συμμείγματα:

δυαδικό + ψηφίο = **δυφίο**

ιστός + ημερολόγιο = **ιστολόγιο**

Συντόμηση

Η **συντόμηση** είναι δημιουργία **μορφής** (είτε γραπτής είτε γραπτής και προφορικής) πιο σύντομης από την **πλήρη μορφή** ενός **όρου** ή ενός **ονόματος**.

ΣΗΜΕΙΩΣΗ Αποτέλεσμα της συντόμησης είναι η **συντομομορφή** ή **συντομευμένη μορφή**. Κατά κανόνα, η συντομομορφή προκύπτει από τα μορφολογικά στοιχεία της πλήρους μορφής (**εξηρητημένη συντομομορφή**). Η συντομομορφή που επιλέγεται ως συνώνυμο της πλήρους μορφής βάσει κάποιου χαρακτηριστικού της έννοιας και δεν προκύπτει από τα μορφολογικά στοιχεία της πλήρους μορφής λέγεται **ανεξάρτητη συντομομορφή**² και υπακούει στους κανόνες σχηματισμού οποιουδήποτε όρου.

Διακρίνονται οι ακόλουθοι τύποι συντομομορφής:

- **συντομογραφία:** γραπτή συντομομορφή που προκύπτει με παράλειψη **λέξεων** και/ή τμημάτων λέξεων της **πλήρους μορφής**, αλλά προφέρεται όπως ακριβώς η πλήρης μορφή

Παραδείγματα:

πλήρης μορφή: σελίδα και τα Διεύθυνση
λοιπά

συντομογραφία: **σ. κτλ. Δ/νση**

- **συνοπτική μορφή:** συντομομορφή ενός πολυλεκτικού **όρου** ή **ονόματος** που περιλαμβάνει λιγότερες λέξεις από την **πλήρη μορφή** για την απόδοση της ίδιας έννοιας

Παράδειγμα:

πλήρης μορφή: **Γενικό Λογιστήριο του Κράτους**

συνοπτική μορφή: **Γενικό Λογιστήριο**

- **συντετμημένη μορφή:** συντομομορφή ενός μονολεκτικού **όρου** ή **ονόματος** που σχηματίζεται με παράλειψη του πρώτου, του μεσαίου, ή του τελευταίου τμήματος του όρου ή ονόματος

ΣΗΜΕΙΩΣΗ Το αποτέλεσμα είναι ένας **συντετμημένος όρος** ή ένα **συντετμημένο όνομα**.

Παράδειγμα: **προκάτ** (= **προκατασκευασμένος**)

- **αρκτικόλεξο:** συντομομορφή που σχηματίζεται από τα αρχικά γράμματα καθενός από τα στοιχεία της **πλήρους μορφής** ενός **σύμπλοκου όρου** ή **ονόματος** και προφέρεται με διαδοχική απαγγελία των ονομάτων των γραμμάτων της.

Παράδειγμα: **ΙΧ** (= **Ιδιωτική Χρήση**) (προφορά: [γιώτα-χι])

- **ακρώνυμο:** συντομομορφή που σχηματίζεται από τα αρχικά γράμματα ή συλλαβές όλων ή μερικών από τα στοιχεία της **πλήρους μορφής** ενός **σύμπλοκου όρου** ή **ονόματος** και προφέρεται πάντοτε **συλλαβικά** σαν κανονική λέξη. Παράδειγμα: **ΔΕΗ** (= **Δημόσια Επιχείρηση Ηλεκτρισμού**) (προφορά: [δέϊ]).

2. Στη δημιουργία νέων όρων από **υπάρχουσες μορφές** χρησιμοποιούνται οι διεργασίες: **μετατροπή, οροποίηση, διαθεματικός δανεισμός** και **σημασιολογική μεταφορά** πρέπει

² Ανεξάρτητες συντομομορφές είναι π.χ. α) η μορφή «**ISO**» του International Organization for Standardization (Διεθνούς Οργανισμού Τυποποίησης), σε όλες τις γλώσσες β) η μορφή «**ΣΙΑ**» στην ελληνική γλώσσα, για την Κεντρική Υπηρεσία Πληροφοριών (Central Intelligence Agency – CIA) των ΗΠΑ γ) η μορφή «**ΕΛΟΤ**» στην αγγλική γλώσσα για τον Hellenic Organization for Standardization (Ελληνικό Οργανισμό Τυποποίησης – ΕΛΟΤ).

όμως να λαμβάνεται υπόψη ότι η χρησιμοποίηση υπαρχουσών μορφών ως έχουν μπορεί να οδηγήσει σε **ομωνυμία** (όπως π.χ. στην **οροποίηση** και στον **διαθεματικό δανεισμό**) με αποτέλεσμα σύγχυση ή αμφισβημία. Η χρήση τους, όμως, σε νέους συνδυασμούς (όπως π.χ. με **παραγωγή ή σύνθεση**), είναι χρησιμότητα.

Μετατροπή

Η **μετατροπή** είναι η μορφοσυντακτικά διαφοροποιημένη χρήση της **ίδιας μορφής**, π.χ. όταν ένα **επίθετο** χρησιμοποιείται ως **ουσιαστικό** (συχνή περίπτωση).

Παράδειγμα: **κάθετος** (ΕΠΙΘ) → η **κάθετος** (ΟΥΣ)

Οροποίηση

Η **οροποίηση** είναι διεργασία με την οποία μια **λέξη** ή **φράση** της **γενικής γλώσσας** μετατρέπεται σε **όρο** που κατασημαίνει **έννοια** σε **ειδική γλώσσα**.

Παράδειγμα:

⟨γενική γλώσσα⟩: **αποθήκευση** (τοποθέτηση πραγμάτων ή υλικών σε αποθήκη για φύλαξη)

⟨πληροφορική⟩: **αποθήκευση** (εγγραφή ενεργού εγγράφου σε μαγνητικό ή άλλο μέσο – π.χ. σε σκληρό δίσκο)

Διαθεματικός δανεισμός

Ο **διαθεματικός δανεισμός** (γνωστός και ως **εσωτερικός δανεισμός**) αναφέρεται στις περιπτώσεις εκείνες όπου μία ειδική **κατασήμανση** σε **ένα θεματικό πεδίο** επαναχρησιμοποιείται σε **άλλο** θεματικό πεδίο για να παραστήσει μια διαφορετική **έννοια**. Τα χαρακτηριστικά που αποτελούν το **βάθος** των δύο εννοιών στα δύο θεματικά πεδία είναι συχνά συγκρίσιμα και εμφανίζουν αναλογία.

Παράδειγμα:

⟨Χημεία⟩ **αντίδραση** (αλληλεπίδραση μεταξύ δύο ή περισσότερων χημικών στοιχείων ή ενώσεων, που έχει ως αποτέλεσμα τη δημιουργία άλλης χημικής ένωσης)

⟨Φυσική⟩ **αντίδραση** (δύναμη ίσου μέτρου και αντίθετης κατεύθυνσης που αναπτύσσεται λόγω της επίδρασης μιας οποιασδήποτε δύναμης)

⟨Φυσιολογία⟩ **αντίδραση** (η απόκριση του οργανισμού σε λειτουργική ανωμαλία ή εξωτερικό ερέθισμα)

Σημασιολογική μεταφορά στην ίδια ειδική γλώσσα

Η **σημασιολογική μεταφορά** είναι διεργασία μέσω της οποίας **υπάρχων όρος** σε μια **ειδική γλώσσα** χρησιμοποιείται για να κατασημάνει άλλη **έννοια** με **λογική επέκταση**. Δύο τρόποι σημασιολογικής μεταφοράς είναι οι ακόλουθοι.

- Η **παρομοίωση** είναι **κατασήμανση** μιας έννοιας αναλογικά προς άλλη πιο γνωστή ή πιο οικεία. Η παρομοίωση εκφράζεται με ποικίλους τρόπους (π.χ. με παραγωγικά ή συνθετικά μορφήματα όπως **-ειδής**, **-μορφος**, **-σχημος**, ή με επιρρήματα ή επιρρηματικές λέξεις, π.χ. **τύπου**, **εν είδει**, **δίκην**). Παραδείγματα:

⟨Ηλεκτρονική⟩: **δικτύωμα Π**, **διεπαφή τύπου αρτηρίας**

- Η **συνεκδοχή** και η **συνεκδοχική επέκταση**. Πρόκειται για μια πολύ παραγωγική τεχνική αξιοποίησης **υπαρχουσών μορφών** η οποία στη σύγχρονη γλωσσολογική θεωρία της σημασιολογίας ονομάζεται **συστηματική πολυσημία**. Κατά τη **συνεκδοχή**, το όλον δηλώνεται με το μέρος και αντίστροφα, το υλικό με το πράγμα και αντίστροφα, το κτίριο με τους ανθρώπους που βρίσκονται σε αυτό κ.ά. Η **συνεκδοχική επέκταση** είναι λογική επέκταση σε μια έννοια προσδιορισμού που προσιδιάζει σε άλλη έννοια συναφή με την πρώτη και βασικής σπουδαιότητας για εκείνη. Τόσο η **συνεκδοχή** όσο και η **συνεκδοχική επέκταση** δεν αποτελούν χωριστό μηχανισμό σχηματισμού, αλλά έχουν ευρεία εφαρμογή και μπορούν να θεωρηθούν **οριζόντιος μηχανισμός** που επηρεάζει τόσο την **οροποίηση** όσο και το **διαθεματικό δανεισμό** και συχνά εξασφαλίζουν **γλωσσική οικονομία** στην ορολογία του αντίστοιχου πεδίου.

Παράδειγμα **συνεκδοχής**: (πληροφορική)

συγκεκριμένο: **οθόνη** (τμήμα του Η/Υ πάνω στο οποίο παρουσιάζονται οι πληροφορίες)

αφηρημένο: **οθόνη** (οι πληροφορίες που παρουσιάζονται πάνω στο τμήμα αυτό)

Παραδείγματα **συνεκδοχικής επέκτασης**: (κινητή τηλεφωνία)

- **κινητό τερματικό** (τερματικό που μπορεί να μετακινείται είτε ως φορητή συσκευή είτε πάνω σε όχημα)
- **κινητή επικοινωνία** (επικοινωνία με κινητά τερματικά)
- **κινητό δίκτυο** (δίκτυο επικοινωνίας με κινητά τερματικά)
- **κινητή υπηρεσία** (υπηρεσία παρεχόμενη μέσω δικτύου επικοινωνίας με κινητά τερματικά)

(Ο προσδιορισμός «**κινητό**» προσιδιάζει – και χρησιμοποιήθηκε πρωταρχικά – στο **τερματικό**, το οποίο πράγματι μπορεί να **μετακινείται** (μπορεί να φέρεται, να μεταφέρεται, να περιάγεται κτλ.). Η **επικοινωνία** (αφηρημένη οντότητα), το **δίκτυο** (συγκεκριμένη οντότητα), η **υπηρεσία** (αφηρημένη οντότητα) προσδιορίζονται ως «**κινητά**» χωρίς να έχουν τα ίδια καμιά ιδιότητα «**κινητότητας**», αλλά μόνο επειδή πραγματοποιούνται, λειτουργούν ή παρέχονται με **κινητά τερματικά**).

3. Ο **διαγλωσσικός δανεισμός**, σύμφωνα και με την αρχή της γλωσσικής εντοπιότητας (βλέπε προηγούμενο φύλλο του «Ο») καλό είναι να αποφεύγεται. Υπάρχουν όμως και περιπτώσεις, όπως στους όρους που είναι ή περιέχουν ξενόγλωσσο κύριο όνομα (π.χ. οι μονάδες μέτρησης) όπου ο διαγλωσσικός δανεισμός είναι μονόδρομος. Ο **διαγλωσσικός δανεισμός** είναι είτε **άμεσος δανεισμός** είτε **μεταφραστικός δανεισμός**.

Άμεσος δανεισμός

Ο **άμεσος δανεισμός** είναι η πλήρης υιοθέτηση όρων από άλλες γλώσσες κατά τη διαδικασία του δευτερογενούς σχηματισμού όρων.

Τα **άμεσα δάνεια**, κατά κανόνα, **μεταγράφονται με ελληνικούς χαρακτήρες** στην κοντινότερη απόδοση της προφοράς του ξενόγλωσσου όρου – με τον απλούστερο δυνατό τρόπο – και εντάσσονται στο **φωνολογικό σύστημα** της ελληνικής (δηλαδή δεν προφέρονται με φθόγγους που δεν έχει η ελληνική γλώσσα). Από αυτά τα άμεσα δάνεια άλλα είναι αφομοιωμένα και στο **κλιτικό σύστημα** της ελληνικής (κλιτά) και άλλα όχι (άκλιτα). Συχνή εξαίρεση ως προς τη φωνολογική αφομοίωση αποτελεί η προφορά των δίψηφων συμφώνων **μπ, ντ, γκ** στο εσωτερικό των λέξεων όταν τα δίψηφα αυτά αποδίδουν τα ξενόγλωσσα **b, d, g**, όπου προφέρονται **χωρίς ρινικοποίηση** του πρώτου μέλους των διψήφων ή όταν τα δίψηφα **μπ, ντ** αποδίδουν τα συμπλέγματα **mp, nt**, όπου προφέρονται **χωρίς ηχηροποίηση** του δεύτερου μέλους τους (δηλαδή χωρίς τις μετατροπές π→b, τ→d).

Παραδείγματα:

μοντέλο (από το ιταλ. **modello**), κλιτό, φωνολογικά αναφομοίωτο, προφ. [μoδέλο]

τέμπο (από το ιταλ. **tempo**), άκλιτο, φωνολογικά αναφομοίωτο, προφ. [τέμπο]

αμπέρ (<ampere μονάδα μέτρησης από το κύριο όνομα **Ampère**), άκλιτο, φωνολογικά αναφομοίωτο, προφ. [αμπέρ].

Μεταφραστικός δανεισμός

Κατά τον **μεταφραστικό δανεισμό** τα μορφολογικά στοιχεία (μορφήματα ή ολόκληρες λέξεις) ενός όρου της γλώσσας πηγής μεταφράζονται **στοιχείο προς στοιχείο** για να σχηματίσουν έναν νέο όρο στη γλώσσα στόχου.

Παράδειγμα:

κοσμοθεωρία (από το γερμ. ουσιαστικό **Weltanschauung**)

4. Πολλές φορές υπάρχουν **κατασημάνσεις εννοιών** που διέπονται από **ιδιάζοντες** μορφοσυντακτικούς κανόνες. Συγκεκριμένα όταν αυτές χρησιμοποιούνται, **η αναφορά γίνεται άμεσα σε αυτές τις ίδιες ως ονόματα των εννοιών που κατασημαίνουν και – έμμεσα – σε δεύτερη μοίρα στις κατασημαινόμενες έννοιες**. Οι κατασημάνσεις αυτές έχουν ονομαστεί **ιδιώνυμα**. Το **ιδιώνυμο** αντιμετωπίζεται και γράφεται ως **κύριο όνομα**. Όταν χρησιμοποιείται μόνο του

κλίνεται σαν *κανονικό ουσιαστικό*, ενώ, όταν αποτελεί προσδιοριστικό συνθετικό (π.χ. ενός διλέκτου), τότε μένει αμετάβλητο σε *πτώση ονομαστική*.

Παράδειγμα: <Πληροφορική> η λέξη **Εκκίνηση** στον σύμπλοκο όρο: **κουμπί Εκκίνηση**. Υπόδειγμα σύνταξης:

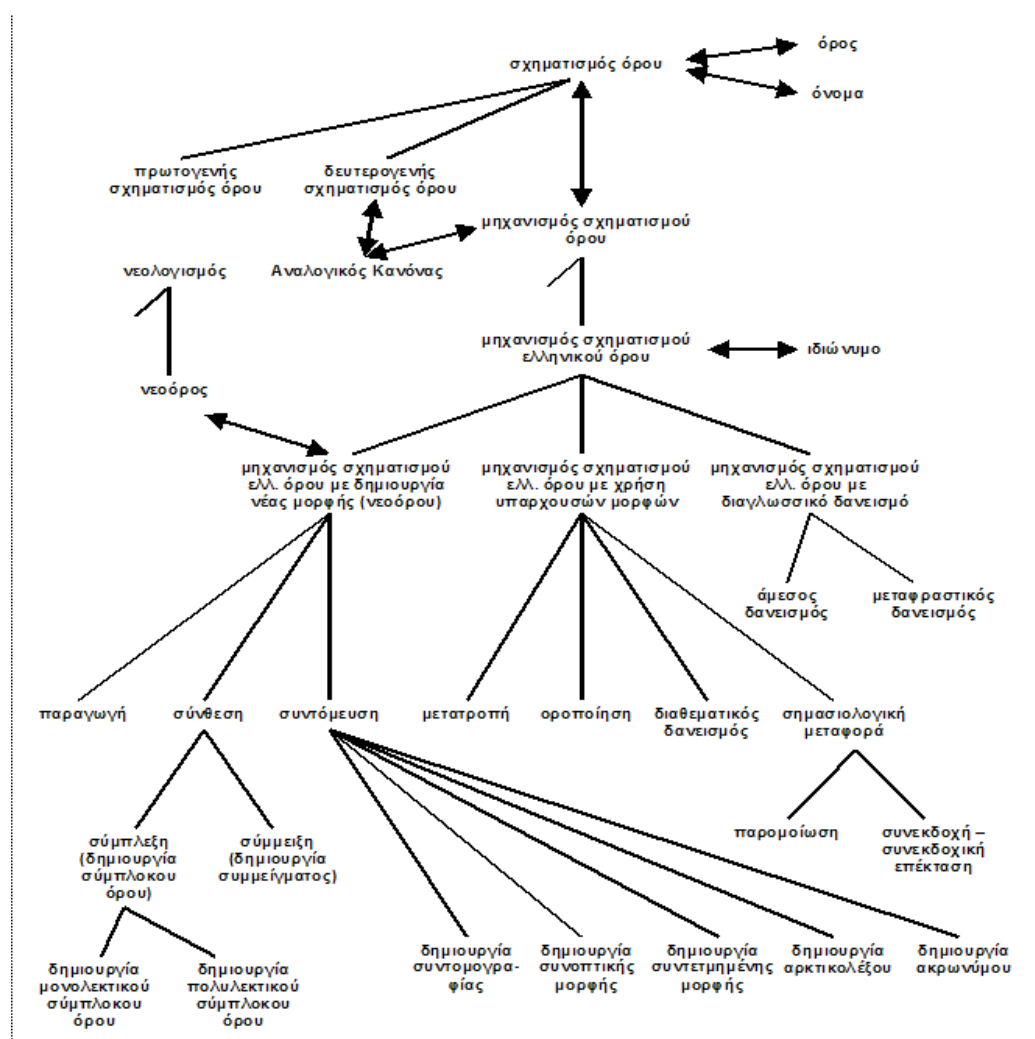
«Για να κλείσετε τον υπολογιστή σας το πρώτο που θα κάνετε είναι να πατήσετε με το ποντίκι το **κουμπί Εκκίνηση**». Με το πάτημα της **Εκκίνησης** βρίσκεστε στην κοινή αρχή μερικών διαδικασιών μια από τις οποίες είναι το **σταμάτημα** του υπολογιστή σας και μια άλλη είναι η **επανεκκίνησή του**.»

(Στο παράδειγμα αυτό, το όνομα **κουμπί Εκκίνηση**, του οποίου το δεύτερο συνθετικό είναι **ιδιόνυμο**, σημαίνει «το κουμπί που ονομάζεται **Εκκίνηση**» (ο καθένας θα συμπεράνει ότι με αυτό το **κουμπί** ξεκινά ο υπολογιστής· όμως, με αυτό **σταματά** ή **σταματά** και ξεκινά πάλι αμέσως ή κάνει και μερικές άλλες εργασίες). Στην περίπτωση αυτή αν λεγόταν «...το **κουμπί εκκίνησης**» θα δινόταν λάθος οδηγία: Θα επρόκειτο για το (φυσικό και όχι λογισμικό) **κουμπί** (πλήκτρο) που πρέπει να πιεστεί στην αρχή για να τεθεί ο υπολογιστής από την κατάσταση της μη λειτουργίας στην κατάσταση λειτουργίας.)

Τα **ιδιόνυμα** σχηματίζονται με τους ίδιους **μηχανισμούς σχηματισμού**, όπως και οι συνήθεις όροι.

Η δραστήρια επιτροπή **ΕΛΟΤ-ΤΕΕ/ΤΕ21**, που εκπόνησε το πρότυπο **ΕΛΟΤ 402** και παρακολουθεί την εξέλιξη του αντίστοιχου Διεθνούς Προτύπου (**ISO 704**), στην επόμενη έκδοσή του μπορεί να περιλάβει και άλλα είδη μηχανισμών σχηματισμού ελληνικών όρων που ενδέχεται να υπάρχουν και δεν είχαν τεθεί υπόψη της.

Κ(ώστας) Β(αλεοντής)

Πρωτοδημοσιεύτηκε στο **Ορόγραμμα αρ. 103 (Σεπτ. 2010) της ΕΛΕΤΟ**